

تاریخ نگاری افضل کرمانی در کتاب عقد العلی للموقف الاعلی

سعید آقارضایی^۱

چکیده

تاریخ عقد العلی للموقف الاعلی از تواریخ محلی می باشد که توسط افضل الدین ابوحامد کرمانی ملقب به افضل کرمان در اواخر قرن ششم هجری به رشته تحریر درآمده است. افضل، مشیت الهی و تاثیر آن را و رای افعال بشری می داند و با دیدگاه های نجومی درصدد تفسیر وقایع کرمان می باشد. نثر این کتاب مصنوع و منشیانه و موضوع اصلی کتاب اوضاع سیاسی، اجتماعی کرمان در زمان زوال سلجوقیان تا روی کار آمدن ملک دینار غز است. این کتاب از آثار ارزشمند تاریخ نگاری و ادبی عصر سلجوقیان می باشد که علاوه بر اطلاعات تاریخی و جغرافیایی ایالت کرمان، یک سیر الملوک برای ارشاد و رهنمود امرای کرمان است. مقاله حاضر به معرفی افضل کرمان و بررسی اثر تاریخ نگارانه ی وی می پردازد.

واژگان کلیدی: افضل کرمان، عقد العلی، ملک طغرلشاه، ملک دینار، سلجوقیان.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی دانشگاه تربیت مدرس. agharezaee1991@gmail.com

مقدمه

دستیابی یکباره ی سلجوقیان بیابانگرد به قدرت پس از پیروزی آنان در نبرد دندانقان به سال ۴۳۱ ه.ق، شرق دنیای اسلام را در حیرت فرو برد. سلجوقیان به رغم گسترش قلمرو و زیر نفوذ گرفتن خلافت عباسی هرگز نتوانستند مانند غزنویان امپراتوری متمرکزی پدید آورند و حکومت کنند. هرچند مراکز قدرت آنان عمدتاً در همدان و اصفهان قرار داشت اما سابقه‌ی قبیله ای شان موجب می شد، حکومت خود را در ایالت های مختلف بر مبنای ارشدیت یا تجربه میان بستگان ذکورشان تقسیم کنند و به این ترتیب موجب تمرکز زدایی و تجزیه سرزمین هایشان شوند (میثمی، ۱۳۹۱: ۱۸۴). از شاخه های فرعی سلجوقیان، قاوردیان کرمان بودند که توسط قاورد، برادرزاده طغرل اول پایه گذاری شد (۴۴۲ ه.ق). سلجوقیان در یک قرن آخر حکومتشان غالباً دچار تجزیه و بی ثباتی بودند و مولفان تاریخ های این دوره، زمانه ی خود را روزگار آشفتگی سیاسی و زوال اندیشه و دانش می دیدند (میثمی، ۱۳۹۱: ۳۴۴). افضل کرمان، ندیم سلجوقیان کرمان از بزرگان تاریخ نویسی فارسی در قرن ششم به شمار می رود که تا اوایل قرن هفتم نیز زیسته است. علاوه بر عقدالعلی للموقف الاعلی دو کتاب تاریخ بدایع الازمان فی وقایع کرمان و المضاف الی بدایع الازمان فی وقایع کرمان نیز از آثار ایشان می باشد.

افضل کرمان

تاج الزمان افضل الدین احمد حامد کوهبنانی کرمانی معروف به افضل الدین ابو حامد کرمانی و افضل کرمان است. از زندگی ابو حامد کرمانی در نیمه دوم قرن ششم هجری تا حدی اطلاع داریم و این در زمانی است که افضل، سنین جوانی را پشت سر گذاشته و به منصب ندیمی و منشی گری ملوک و امرای کرمان رسید. از دوره ی اولیه زندگانی افضل اطلاعی در دست نداریم و شرح حال این مورخ در جایی مضبوط نیست (افضل کرمان، ۱۳۵۶: ۶). افضل الدین علاوه بر کتاب عقد

العلی، کتابی در تاریخ با عنوان بدایع الازمان فی وقایع کرمان دارد که به تاریخ افضل، معروف است و در سال ۶۱ ه.ق، تالیف شده است. امروزه اصل کتاب در دسترس نیست ولی محمد بن ابراهیم خبیصی، مطالب آن را در کتابی به نام تاریخ سلجوقیان و غز در کرمان جمع آورده است. افضل الدین بعدها وقایع سال های ۶۰۲ تا ۶۱۲ ه.ق، را در کتابی با عنوان المضاف الی بدایع الازمان فی وقایع کرمان به عنوان ذیل کتاب بدایع الازمان فی وقایع کرمان تالیف کرد. این کتاب در سال ۶۱۳ ه.ق، در زمان حکومت ملک زوزن موید الملک قوام الدین، حاکم کرمان از جانب سلطان محمد خوارزمشاه نوشته شد. افضل علاوه بر تاریخ نویسی در طب نیز سررشته ای داشته و جزوه ای مختصر موسوم به صلاح الصحاح فی طب نیز دارد (افضل کرمان، ۱۳۵۶: ۴۳-۵۴، رحیملو، سالاری شادی، ۱۳۸۶: ۵). ایشان، کتاب عقدالعلی للموقف الاعلی را در سال ۵۸۴ ه.ق، تصنیف و به ملک دینار فاتح غزتبار کرمان (۵۸۲-۵۹۱) تقدیم کرد که موضوع آن تاریخ اضمحلال سلاجقه کرمان و روی کار آمدن ملک دینار غز است. در مورد پیشینه پژوهش، سعید نفیسی در کتاب تاریخ نظم و نثر در ایران و ذبیح الله صفا در کتاب تاریخ ادبیات ایران به ویژگی های فنی و ادبی کتاب ابو حامد کرمانی و باستانی پاریزی در مقدمه ای بر کتاب عقدالعلی للموقف الاعلی به تاریخ نگاری و شرح حال افضل پرداخته اند. همچنین پروین ترکمنی آذر در مقاله ای مقایسه تطبیقی کتاب عقدالعلی للموقف الاعلی با سیرالملوک های پیشین را مورد پژوهش قرار داده است

ارتباط افضل کرمان با حکومتگران معاصر

افضل کرمان، ندیم فرمانروای سلجوقی ملک طغرلشاه (۵۵۸ متوفی) و پسرش ملک ارسلان (۵۷۲ متوفی) و منشی اتابک محمد بزقش (۵۳۹ متوفی) بوده است. افضل الدین که ناچار شده بود، کرمان را در قحطی سال ۵۷۷ ه.ق، ترک کند، سرانجام به یزد رسید اما از آنجا بازگشت تا به دربار ملک دینار غز بپیوندد. وی در کرمان منشی

وکیل در، جمال الدین و منشی وزیر قوام الدین شد (میثمی، ۱۳۹۱: ۲۹۴). این دو پیشوای علمی مذهبی و ملک العلماء نور الدین او را ترغیب کردند که عقد العلی را بنویسد (افضل کرمان، ۱۳۵۶: ۱۹؛ میثمی، ۱۳۹۱: ۲۹۵). محمد بن ابراهیم در این باره می گوید: «... افضل الدین که معروف است به افضل کرمان و دبیر اتابک بن اتابک بوزقش بوده و در محفل پسران طغرلشاه رتبت جلوس داشته...» (محمد بن ابراهیم، ۱۳۶۳: ۳۶). افضل ظاهرا پس از مرگ ملک دینار دچار عسرت شد و در حدود ۶۱۵ ه.ق، درگذشت.

انگیزه ها و اسباب تالیف

افضل کرمان، در ابتدای کتاب توضیح مفصلی درباره‌ی انگیزه نگارش اثر خود می دهد. وی در «جمع این فصول و نظم این فصول» چند فایده را در نظر داشته است:

۱. ترویج فضایل ستوده ای که داستان ها و گزارش های کتاب بیانگر آن هاند.

فراهم آوردن درس های عبرت برای خردمندان

۲. اظهار قدردانی از ملک دینار که به دوران رنج و محنت کرمان پایان داده و موسم راحت را پدید آورده است.

۳. ذکر موفقیت های پادشاه که کرمان را که روزی ویران بود به فردوس برین بدل کرده است، زیرا «روز این دولت نامورخ گذاشتن محض کفران نعمت باشد و بی خبری از نیک و بد مجاری تقدیر».

۴. هدیه ای به ملک دینار در آغاز ورود به خدمت در دربار او (میثمی، ۱۳۹۱: ۲۹۵؛ افضل کرمان، ۱۳۸۸: ۶۲).

افضل ذکر می کند: «با خود گفتم که تحفه ی اهل علم دعاست و هدیه ی ارباب نظم ثنا. هیچ خدمتی درین دولت و رای آن نیست که ایام همایون ملک را تاریخی سازند و فتوح متواتر او را روزنامه ای کنند تا صیت این دولت بر تعاقب ایام باقی و موبد ماند و ذکر آن بر صفحات اوراق روزگار مخلد، چه بقا ذکر عمر دوم است و حسن

احدوثة حیاتی مستانف» (افضل کرمان، ۱۳۸۳: ۶۳؛ میثمی، ۱۳۹۱: ۲۹۵). در واقع انگیزه مولف، علاوه بر ضبط اوضاع پریشان کرمان در اواخر دولت سلاجقه و روی کارآمدن غزها، عبرت گرفتن امرا (بخصوص ملک دینار غز) بود که در واقع می توان آن را یک نوع سیر الملوک نامید.

اوضاع سیاسی اجتماعی

سیر حوادث کتاب عقد العلی از مرگ ملک طغرل سلجوقی در سال ۵۵۸ ه.ق، شروع می شود و افضل مرگ او را سرآغاز اوضاع نابسامان کرمان بر می شمرد (افضل کرمان، ۱۳۸۳: ۶۴-۶۵). افضل در این باره می نویسد: «امارات سلامت پنهان شد و علامات قیامت پیدا آمد». با مرگ او، دوره طولانی زد و خورد میان سه پسرش آغاز گشت، دوره ای از کشمکش داخلی که بیست سال به طول انجامید و توام با محاصره ها و قحطی هایی بود که عده ی بسیاری بر اثر آن هلاک شدند. افضل، «قواعد بد و آیین مذموم و قوانین نامحمودی» را بر می شمرد که کرمان گرفتار آن بود. حبس ها و مجازات های هولناک اعمال می شد، خطاهای کوچک را با خونریزی کیفر می دادند، مسلمانان را به کم ترین جرمی می کشتند. اداره ی امور به دست مقامات نالایق افتاده بود و شکایت می کند اداره ی امور حکومت دیگر نه به دست پادشاهان، بلکه به دست اتابکان و ترکان بی اصل و نسبی افتاد که در اندیشه ی مقام و منصب بودند، عهد و سوگند دیگر محترم شمرده نمی شد و هرکس می دانست که دولت رو به زوال است... (افضل کرمان، ۱۳۸۳: ۶۸-۶۹؛ میثمی، ۱۳۹۱: ۲۹۶). آشفته گی اوضاع و نابسامانی کرمان و قتل دانشمندان و صاحب منصبان که به قول افضل در این ایام سنت شده بود و خصوصا قحطی عجیبی که در سال ۵۷۷ ه.ق، در کرمان روی داد، موجب مهاجرت بسیاری از فضلا و بزرگان کرمان از جمله افضل شد که به یزد مهاجرت کرد (افضل کرمان، ۱۳۵۶: ۱۳). مولف، در نگارش تاریخ خود به تحلیل وقایع سیاسی و اجتماعی می پردازد و سعی می کند، دلایل و

تبعات آن‌ها را شرح دهد. هم‌چنین از وضعیت کشاورزی، خراج و بیدادهایی که نسبت به مردم از جانب ترکان اعمال می‌شد و خرابی‌ها و نارضایتی‌ها سخن می‌راند (ترکمنی آذر، ۱۳۸۸: ۸).

تاریخ عقدالعلی للموقف الاعلی

کتاب عقدالعلی، در سال ۵۸۴ ه.ق، در عصر سلجوقیان تصنیف و به ملک دینار غز هدیه شد (میثمی، ۱۳۹۱: ۲۹۴) افضل کرمان کتاب خود را به پنج قسم تقسیم می‌کند:

۱. گزارش از آخرین روزهای سلجوقیان و دوره‌ی فترت پیش از آن در کرمان
۲. رسیدن «رایات منصوره» ملک دینار به کرمان و توصیف فضایل پادشاه
۳. بخشی درباره ترغیب به دادگری، توصیفی از اخلاق پادشاهان و ذکر ویژگی‌های کرمان و مقداری از تاریخ آن
۴. ستایش وزیر صاحب‌المدین، فضایل او و خاندان و اسلاف وی
۵. توصیف احوال مولف و ادبار بخت و اقبال که گریبانگیر او شده است (میثمی، ۱۳۹۱: ۲۹۵-۲۹۶؛ افضل کرمان، ۱۳۸۳: ۶۳-۶۴).

مولف، به تحلیل و علت‌یابی آشفتگی کرمان بعد از مرگ طغرلشاه قاوردی می‌پردازد. او با قلمی ادیبانه، عملکرد سلاطین و حکام کرمان را به نقد می‌کشد و رهنمودهایی برای اصلاح امور براساس سیرالملوک‌ها به پادشاه وقت، ملک دینار ارائه می‌دهد. ذهن نقاد و پرسشگر او، همراه با مطالعات وسیعی که از محتوای کتاب پیداست شناخت ما را از او به مورخی تحلیلی‌گر و نقاد و سیاست‌نامه‌نویسی آگاه هدایت می‌کند (ترکمنی آذر، ۱۳۸۸: ۴). سیاست‌نامه‌ها اغلب کارگزاران ارشد دیوان و درباری و متفکران وابسته به دربار نوشته‌اند و هریک از آن‌ها اندرنامه‌های پندآمیزی بودند که به منظور راهنمایی عملی امیر یا سلطان خاص نوشته شده و برای ایجاد تنوع و کاستن از ملال به نقل‌ها، حدیث‌ها و حکایات شیرین آمیخته

شده اند و به تناسب مقام، عمدا از طرح هرگونه مباحث استدلالی، اعم از فقهی و فلسفی پرهیز و به نقل و پردازش اقاویل و سخنان مشهور در بین مردم زمانه آن‌ها بسنده شده است (ترکمنی آذر، ۱۳۸۸: ۷). در واقع ورود ترکان به ایران و تبعات آن بسیاری از ایران دوستان را متوجه اصلاح نهاد حکومتی از طریق انتقال اندیشه و عمل سیاسی ایرانیان به ترکان کرد. ایرانیان توانستند با پشتوانه ی فرهنگ پیش از اسلام کتاب‌هایی تالیف و سلاطین ترک را به پیروی از آداب ملوک و آیین کشور داری ایرانیان دعوت کنند. احیای اندیشه سیاسی ایران شهری و تبیین آن به عنوان الگوی عملی سلاطین در دوره سلجوقی در کتاب سیاست نامه ی خواجه نظام الملک و نصیحه الملوک غزالی تجلی یافت. افضل کرمانی، مولف اواخر دوره ی سلجوقی ادامه دهنده ی این راه بود. او تجارب و نوشته های گذشتگان در مورد آداب ملوک را در کتاب عقدالعلی فراهم کرده و آن را رهنمودی برای ملکداری ملک دینار، حاکم کرمان قرار داده است (ترکمنی آذر، ۱۳۸۸: ۴).

دیدگاه تاریخی افضل

افضل الدین در اثر خود، از حوادث آسمانی سخن می گوید که موجب آشوب و کشمکش داخلی می شود و پس از آن منجی که برگزیده ی خداست، نظم و عدالت را دوباره مستقر می کند با چرخش افلاک اوقات بد جایگزین اوقات خوب می شوند، چنان که پاییز به دنبال بهار می آید و پس از یک فروپاشی و اضمحلال، اوضاع کرمان به سامان می رسد و از این تقدیر گریزی نیست (فروپاشی) زیرا مشیت الهی این چنین است. «قرن هفتم از قرانهای مثلته خاکی که در برج جدی افتاد در آن عهد پادشاه کرمان ملک طغرلشاه بود...» (افضل کرمان، ۱۳۸۳: ۶۴). و درجایی دیگر می آورد «جمله ی اصحاب نجوم اتفاق نمودند که چون قران هفتم بگذرد در قران هشتم سیارات هفتگانه در برج میزان جمع می شوند و به حساب قران در برج سنبله می باید و حکم کردند که این اجتماع سیارات در برج میزان

موجب خرابی عالمست و اکثر عمارات به باد و زلزله برخیزد و درین باب مبالغت کردند و حال کرمان از دیگر مواضع بتر می نمودند به حکم آنکه طالع کرمان میزانتست...» (افضل کرمان، ۱۳۸۳: ۶۹).

افضل، تاریخ منجمانه قران های مشخص را با احوال و اوضاع کرمان پیوند می داد. در واقع از دیدگاه او، تاریخ تابع نظم کیهانی است زیرا انسان جدای از کیهان نیست و تاریخ، کیهان و انسان، اینها همه اجزا یک کل هستند. این تقدیر کیهانی، همان تقدیر و مشیت الهی در تفکرات اسلامی است. هرچند افضل الدین، دیدگاه جبری صرف ندارد و در اوضاع پریشان کرمان به نقش امرا، بزرگان و ناسپاسی مردم به طور مفصل می پردازد. اما مشیت الهی و تاثیر آن را ورای افعال بشری می داند و با دیدگاه های نجومی درصدد تفسیر وقایع کرمان است و با ظهور یک منجی است که احوال پریشان کرمان سامان می گیرد و در دیدگاهش این منجی، همان ملک دینار غز است که به آن اشاره مستقیم کرده است: «... وقتی فصلی که فرید نسوی نوشته بود و ابطال احکام انوری کرده بفرستاد من به آن فصل خرم شدم و نسخت آن به دوستان اطراف فرستادم پس جمال الدوله از علم خویش به من نوشت حکم باد که کرده اند رمزیست و حکما بدان تقلب احوال عالم و انقلاب ممالک خواسته اند و دلیل بر وی آنکه بعد از قران هفتم در کرمان قومی دیگر باشند. سخن آن فاضل فال ناطق و الهام صادق آمد و آنچه دیگر منجمان گفتند که کرمان خرابتر شود به عکس افتاد چه این قران و اجتماع سبب عمارت کرمان شد و ضعف آن مملکت که بهن غایت رسیده بود به قوتی هرچه تمامتر بدل گشت و قحط و تنگی و انواع مشاق از باقی رعیت برخاست و آن ملک بیمار را بقراط علت شناس به سرآمد و آن ولایت مرده را مسیح جان بخش بر بالین نشست...» (افضل کرمان، ۱۳۸۳: ۷۰). همچنین افضل، بارها از صفات شهریان، کارگزاران حکومتی، لشکریان و مردم عادی یاد کرده است و در تحلیل های که در پایان حوادث مهم ارائه داده است، درصد برآمده

که علت های واژگونی حکومت ها و روی کار آمدن سلسله ها را توضیح دهد(صرفی، ۱۳۸۳: ۳۹).

سبک نگارش

نثر فارسی در قرن ششم از حیث اسلوب و کنایات و استعارات تقریباً دنباله ی نثر قرن پنجم بوده است. در این دوره، یگانه روش تازه ای که در نثر فارسی معمول شده و در دوره های بعد نیز برخی از نویسندگان از آن پیروی کرده اند، آن است که در نثر مفردات و مرکبات تازی را به کار برده اند و به آیات و احادیث و کلمات قصار و جمله ها و اشعار زبان عربی استشهاد کرده اند و کاملترین نمونه آن در این دوره در آثار احمد بن حامد کرمانی(افضل کرمان) و زیدری و نصرالله بن عبد الحمید منشی باقی مانده است(نفیسی، ۱۳۶۳: ۱۱۶-۱۱۷). این کتاب علاوه به اشمالش بر اطلاعات تاریخی محلی کرمان در اواخر عهد قاوردیان و تسلط ملک دینار بر آن دیار، یکی از نمونه های بارز انشای مصنوع و فنی فارسی در اواخر قرن ششم است. کتاب عقد العلی اگرچه مفردات و ترکیبات عربی فراوان دارد اما همه کلمات و عبارات عربی به جای خود نشسته و در نهایت زیبایی اشعار و عبارات عربی در لابلای متن فارسی جای گرفته و کوچکترین لطمه ای به معنای نثر وارد نمی سازد و این خود نشانه وسعت اطلاع در ادب و علوم متداوله عهدش، حتی علوم عقلیه می باشد که توانسته به زیبایی کتاب خود را به انواع صنایع لفظی و لغات و ترکیبات و اشعار و امثال فراوان عربی بیازاید(صفا، ۱۳۶۶: ج ۲ / ۱۰۲۴). او برای تاکید بر محتوای کلام و تاثیر، این روش را انتخاب کرده و نمونه زیبا از نثر فنی و مصنوع در کتاب عقد العلی پدید آورد (ایرانمنش، ۱۳۸۷: ۴). افضل کرمان در تمامی متن، آیات و احادیث زیادی را به بهترین نحو در داخل متن گنجانده است که به آن صنعت حل و درج می گویند و تبحر و تسلط نویسنده را در علوم دینی نشان می دهد و آوردن احادیث در جاهای مناسب و به اقتضای متن پر از نکات اخلاقی و

تعلیمی است (ایرانمنش، ۱۳۸۷: ۴۹). افضل الدین همچین به اقتضای شغل طبابت در شرح اوضاع کرمان از اصطلاحات پزشکی استفاده کرده است. او مملکت کرمان را به بیمار و کارگزاران و حکام را به طبیبان مانند می کند: «ملک کرمان که بیماری بود بر فراش ارتعاش از خفت و انتعاش نومید شده و در بحران حرمان مانده و در دست یک مشت طبیب جاهل و ره نشین غافل افتاده اصل طب علاج الضد بالضدست. حرارت را به برودت و برودت را به حرارت. کرمان که از حرارت سقم ستم سوخته بود و دریرقان انقلاب و خفقان اضطراب از وی رمقی مانده طبیبان جاهل که صاهب اغراض بودند نه حافظ اغراض او را به مکاشحه ی صفرا آمیز و مکاوحه ی سودا انگیز مداوات می کردند، لاجرم هر روز علت قوی تر می شد علیل از صحت دورتر می افتاد» (افضل کرمان، ۱۳۸۳: ۸۲).

نمونه سبک مصنوع افضل در آثار راوندی و جریاذقانی هم دیده می شود (میثمی، ۱۳۹۱: ۲۹۴). دو ویژگی سبک افضل کرمانی سزاوار تامل است، نخست این که نمونه عالی سبک مصنوع منشیانه است که به نثر مسجع نوشته شده و آراسته به آیات و احادیث، کلمات قصار و بویژه شعر است (از جمله مدایح خود افضل درباره ملک دینار). از این لحاظ مقتدای سبک راوندی است، هرچند از آن آراسته تر است. ویژگی دوم که چندان در راوندی دیده نمی شود و بیشتر یادآور عتبی است، استفاده از قطعات توصیفی است که به سبک مصنوع نوشته شده اند. از جمله گزارش پیروزی های فراوان ملک دینار: «... چون هوا زمهریر افسان و فصل درویش ترسان بگذشت و موسم اعتدال دلگشا و بهار جهان آرای درآمد و بر بساط غربا سندس خضرا گسترده و خاک امرد عذار سبز کرد، انهاء بارگاه اعلی اعلاه الله کردند که قلعه ایست میان بم و بردسیر، آن قلعه را دز آشول گویند. در آن حصار مشتی دزد و اوباش و خونی قلاش، راندگان هر درگاه و مطرردان هر بارگاه جمع شده اند و به قطع طریق و ایذاء سابله مشغول (میثمی، ۱۳۹۱: ۲۹۷). این گونه قطعات توصیفی

صناعت آمیز را تا یک قرن بعد، یعنی تا پیش از ظهور جهانگشای جوینی، به ندرت می توان یافت. تاثیر آن ها این است که توجه را از شاهکار های ملک دینار (که این قطعات ظاهرا در ستایش آن ها نوشته شده اند) به سوی زبانی جلب می کند که ستایندهی آن هاست (میثمی، ۲۹۷: ۱۳۹۱). سبک وی متناسب با هدیه شاهانه ای است که به نشانه قدردانی به فرمانروا تقدیم می دارد، اما گمان می رود که مقصود بیشتر حفظ نام نویسنده است تا نام پادشاه و ناهمخوانی میان سبک آراسته و رویدادهای فاجعه باری که این سبک بیانگر آن هاست بیشتر از آن روست که پیام اخلاقی عقد العلی به گوش رسد: قصه عبرت آموز فراز و نشیب روزگار (میثمی، ۱۳۹۱: ۲۹۸).

منابع و ماخذ عقد العلی

متن عقد العلی للموقف الاعلی حکایت از آن دارد که افضل کرمان برای نگارش کتابش از منابع مختلف استفاده کرده است. در مباحث مربوط به آداب ملوک و آیین کشور داری که قسمت اعظم کتاب را شامل می شود، مولف از دو کتاب کلیده و دمنه و سندبادنامه یاد می کند و می نویسد: «پیش از من بنده صاحب کلیده و دمنه و صاحب سند باد نامه آن رموز و حکایات را کسوف عبارت پوشیده اند و در حله براءت عرض داده اند. دقایق این سخن آن کس واقف باشد که ذوق سخن دارد» (ترکمنی آذر، ۱۳۸۸: ۱۳).

با اینکه افضل الدین از منابع دیگر مورد استفاده در تالیف عقد العلی ذکری به میان نیاورده، با تطبیق نوشته ها و حکایات ذکر شده با کتاب سیرالملوک می توان پی برد که از کتاب های قابوس نامه عنصر المعالی، سیاست نامه خواجه نظام الملک توسی، نصیحه الملوک غزالی و فارسنامه ابن بلخی استفاده کرد یا به منابعی دسترسی داشته که مورد استفاده نویسندگان آن ها بوده است (ترکمنی آذر، ۱۳۸۸: ۱۵). افضل الدین در استناد به آیات قرآنی و احادیث و گاه حکایات دینی از قرآن تورات و کتب صحیح مسلم و تفسیر قتاده مطالبی می آورد. در مباحث مربوط به شرح بلاد و

مملکت کرمان، کتاب تاجی صابی، یمینی ابو عنصر عتبی، مسالک و ممالک جیهانی منابع او بوده و در این بخش به دیده ها و تجارب خود نیز تکیه داشته است. در مباحث نجومی، منبع مورد استفاده ی او، خوارزمی، دانشمندی از اصحاب احکام نجوم و فصلی از کتاب فرید نسوی منجم بوده است. علاوه بر آن بر اخبار زمان خود، حتی خارج از کرمان نیز آگاهی داشته و اطلاعاتی درباره ی شخصیت های هم عصر خود ارایه می دهد. طغان شاه حاکم خراسان، امیر اسماعیل گیلکی حاکم طبرس، مختاری شاعر، جمال الدین ابو الفتح منجم معروف خراسان که با وی مکاتبه داشته از آن جمله اند (ترکمنی آذر، ۱۳۸۸: ۱۷).

نتیجه گیری

کتاب عقد العلی للموقف الاعلی نوشته افضل کرمان، اثری است که در اواخر قرن ششم هجری نگاشته شده و نثری مصنوع و منشیانه دارد. موضوع آن تاریخ زوال سلجوقیان کرمان و فترت پس از آن تا حاکمیت ملک دینار غز می باشد. افضل الدین امیدوار بود با نگارش عقد العلی و اهدای آن به ملک دینار بتواند او را با رهنمود هایی که حاصل اندیشه ی ایرانیان در زمینه ملک داری است، همراه کند. نگاه انتقادی او به دوران پیش از ملک دینار و بازگویی و علت خرابی مملکت در اعمال خلاف قاعده و آیین ملک داری به منظور ترغیب ملک دینار و روی آوردن او به اخلاق ملوک و آداب ملک داری بوده است با آوردن احادیث، اشعار و داستان ها و نثری منشیانه بخوبی توانسته در هدف خود نایل آید.

منابع

۱. افضل الدین کرمانی، احمد بن حامد، (۱۳۵۶)، عقد العلی للموقف الاعلی، به اهتمام علی محمد نایینی، تهران: انتشارات روزبهان.
۲. افضل الدین کرمانی، احمد بن حامد، (۱۳۸۳)، مجموعه آثار افضل الدین ابو حامد کرمانی، به کوشش محمد صادق بصیری، کرمان: دانشگاه شهید باهنر کرمان.
۳. افضل الدین کرمانی، احمد بن حامد، (۱۳۸۳)، نامه‌ی افضل کرمانی، به کوشش محمد رضا صرفی، کرمان: دانشگاه شهید باهنر کرمان.
۴. ایرانمنش، مریم، (۱۳۸۴)، شرح و تحلیل عقد العلی للموقف الاعلی، تهران: انتشارات اطلاعات.
۵. صفا، ذبیح الله، (۱۳۶۶)، تاریخ ادبیات در ایران، تهران: انتشارات فردوسی.
۶. محمد بن ابراهیم، (۱۳۶۳)، سلجوقیان و غز در کرمان، به کوشش دکتر باستانی پاریزی، تهران: انتشارات توس.
۷. میثمی، جولی اسکات، (۱۳۹۱)، تاریخ نگاری فارسی، ترجمه محمد دهقانی، تهران: نشر ماهی.
۸. نفیسی، سعید، (۱۳۶۳)، تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی، تهران: انتشارات فروغی.
۹. ایرانمنش، مریم، (۱۳۸۷)، کلام نبوی در کتاب عقد العلی، مجله پژوهش تعلیم و تربیت اسلامی، سال دوم، ش ۲.
۱۰. ترکمنی آذر، پروین، (۱۳۸۸)، تاملی بر آداب و قاعده ملک داری در نگاه افضل الدین کرمانی، نشریه فرهنگ، تهران، ش ۷۱.

۱۱. رحیملو، یوسف؛ سالاری شادی، علی، (۱۳۸۶)، سیر تاریخ نگاری محلی در ایالت کرمان. نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، تهران، ش ۱۸۲.

